

УДК 141.329.8:316.346.2
DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.1.4>

Рубан Ольга В'ячеславівна
кандидат філософських наук,
викладач методист
ВСП «Сумський фаховий коледж
Сумського національного аграрного університету»
с. Веретенівка, 1, м. Суми, Україна
orcid.org/0000-0001-5429-4233

ГЕНДЕРНО-РОЛЬОВЕ ПИТАННЯ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

Гендерна проблематика – це проблема самовизначення людини, і один з аспектів реалізації суспільства всезагального блага. Протягом ХХ – початку ХХІ ст. українське суспільство зазнавало серйозних культуро-ідеологічних впливів (революційні події початку ХХ ст., радянський період, пострадянський період – розбудова незалежної держави), що сприяло світоглядній трансформації у гендерній сфері. Глобальні світові тенденції відносно питання щодо паритетної участі жінок і чоловіків у всіх сферах буття, та воєнні українські реалії зумовлюють актуальність теми дослідження.

В статті розкриті світоглядні та соціокультурні підвалини гендерно-рольових проявів в сучасному українському суспільстві та зазначені перспективи паритетних відносин у рольовій сфері в конкретно-історичному вимірі українського сьогодення. В роботі застосовані герменевтичний метод при інтерпретації та реінтерпретації текстів і, враховуючи багатомірність гендерних відносин, компаративістський метод при дослідженні джерельного світоглядного поля та аналізу ситуації в гендерній сфері. Використовуючи принцип системності, при розгляді стратегій та колізій формування та трансляції гендерних ролей, застосований соціокультурний метод.

В результаті доведено, що універсалізація гендерної поведінки – нова вимога часу, необхідна умова універсалізації гендерних ролей, яка позитивно впливає на гармонізацію буття людини та формування суспільства рівних можливостей (гендерно чутливого). виявлено, що останнім часом, свідомо чи ні, але все частіше люди діють на основі паритетних ідей.

Ключові слова: світогляд, патріархальний світогляд, фемінізм, паритетні відносини, гендерна роль.

Мета статті полягає у розкритті світоглядних та соціокультурних підвалин формування гендерно-рольових проявів у сучасному українському суспільстві, має місце аналіз трансформаційних процесів в конкретно-історичному вимірі сучасного українського буття.

З огляду на панування ідеї про біполярний поділ суспільства у сучасному інтелектуальному дискурсі виходимо з того, що цей поділ використовується для позначення історично та соціокультурно обумовленої системи уявлень про найбільш загальні та бажані для ефективної соціальної взаємодії чоловічі та жіночі якості. Зазначимо, що подібні якості людина здобуває у процесі виховання та соціалізації, що дає підстави спростувати їхній зв'язок з природними особливостями людини та доводить, що біполярний поділ суспільства на сучасному етапі історичного, економічного та соціокультурного розвитку обмежує можливості соціальної реалізації та потребує андрогінного типу особистості.

Саме актуальність та продуктивність ідеї андрогінної особистості тривалий час доводила вчена-дослідниця С. Бем [1].

У процесі філософської реконструкції концептуалізації гендерної тематики виявлено, що в основі гендерної взаємодії у домодерний період лежали уявлення про доцільність та природні схильності чоловіків та жінок, згідно з якими визначали своєрідність гендерних ролей та особливості тогочасної гендерної взаємодії. Зростання суспільної уваги до проблем гендеру відбувається тільки у кінці ХІХ ст. й обумовлене двома амбівалентними процесами: усвідомлення того, що реалізація ідеалів світського гуманізму потребує звільнення жінок від

патріархального поневолення, супроводжувалося постійними спробами з нових позицій закріпити усталену гендерну взаємодію, показавши меншовартість жінок.

Незважаючи на те, що розвиток гендерної теорії супроводжується переосмисленням впливу статі на поведінку та особистісні якості, проте не зумовлює повного знецінення анатомічних особливостей на самовизначення людини, котре відбувається у процесі соціалізації шляхом наслідування привабливих соціальних зразків або засобами зовнішнього впливу у процесі реалізації владних відносин. Встановлено, що гендерна ідентичність людини нерозривно пов'язана з певною конкретно-історичною гендерною системою суспільства, оприявленою в особливостях гендерних відносин та стереотипів, котрі визначають варіативні програми особистісної поведінки [2], рольової зокрема.

Соціокультурна обумовленість, очікуваний та суспільно схвалений характер гендерних ролей призводять до утвердження стійких уявлень про своєрідність гендерної поведінки, або гендерних стереотипів, тобто сукупності емоційно забарвлених світоглядних уявлень щодо образу, мотивів поведінки, потреб та цінностей чоловіків і жінок, котрі цілком і повністю відображаються у відповідних гендерних ролях, закріплених гендерною системою кожного суспільства. Амбівалентний характер гендерних стереотипів нерідко виступають дієвим механізмом трансляції соціальних норм, цінностей та зразків поведінки, які полегшують соціальну взаємодію.

Зміни, що відбулися у соціальній структурі суспільства у постіндустріальну добу, у тому числі й завдяки постмодернізму, повинні би повністю зруйнувати традиційні гендерні стереотипи та утвердити гендерну рівність. Поміж тим, сьогодні запровадження цієї ідеї супроводжується цілим рядком суперечливих явищ, серед яких поза будь-яким сумнівом безумовний пріоритет належить спротиву до будь-яких нововведень. Цікаво, що рух за збереження традицій патріархальної взаємодії підтримують і чоловіки і жінки, навіть попри те, що в нових умовах і ті, й інші потерпають від дискримінації. Остання особливо гостро проявляється на рівні буденного світогляду, де спостерігається різка критика чоловіків, якості котрих не відповідають традиційним уявленням про «справжнього чоловіка». Такі докори є прямим свідченням неодноразово декларованої інтелектуальним дискурсом «кризи маскулінності» [3]. Це, своєю чергою, є прямим свідченням того, що навіть після знецінення «метанаративу», люди проявляють догматичність, характерну для міфологічного та релігійного світогляду [4]; подібні докори отримують і жінки. чия рольова активність вирізняється від «традиційної».

Історичний аналіз світоглядних витоків дає змогу стверджувати, що ідейною основою гендерної програми патріархального світогляду є принцип доцільності, котрий передбачає наявність деякого наперед визначеного і, що важливо, гармонічного стану, відповідність якому сприяє формуванню найбільш ефективної соціальної взаємодії. У античній філософській традиції, він був виражений у концепті «згідно з природою», який продукував відмінні програми соціальної взаємодії [5, 6, 7]. При цьому, відсутність рівноправності чоловіків і жінок в античному суспільстві, не зумовила дискримінації жінки, соціальні функції якої були не менш важливі, ніж чоловічі. Знецінення соціального статусу жінки розпочалося у добу Середньовіччя [8, 9, 10], мислителі якої, послуговуючись концептуалізованою Аристотелем бінарною опозицією форми і матерії, вказували на згубний для духовного зростання характер жіночих якостей, заразом підкреслюючи жіночу гріховність. Посилення патріархальних позицій у новоєвропейському світогляді було зумовлене своєрідністю онтологічних уявлень та відповідних їм пізнавальних завдань. Певні зрушення у ставлення до жінок намітилися у гуманістичній в основі своїй філософії Просвітництва, що, однак, не зумовило до знецінення позицій патріархату через те, що його принципи цілком і повністю відповідали загальному інтересу. Підпорядковане становище жінки – це вимога розуму, котра продиктована вихованими чи природними відмінностями чоловічих та жіночих якостей [11, с. 90–92, 97–98.]

Необхідність переосмислення наявної біполярної статевої моделі суспільства показав дещо епатажний австрійський мислитель О. Вейнінгер. Він спростував доцільність статевого поділу суспільства, що однак не стало підставою для визнання мислителем рівності та рівноправності усіх людей, у тому числі й жінок [12].

Концептуальною основою патріархату у ХХ ст. стали напрацювання та теоретичні висновки З. Фрейда щодо своєрідності формування статевої ідентичності, окреслив вплив цього процесу на усе подальше життя людини та утвердив норми та відхилення у психічному розвитку людини й передусім жінки. Окремі положення його вчення лягли в основу гендерної дискримінації, котра була незмінним супутником життя та самовизначення жінок у ХХ ст. [13].

Перші зрушення у ставленні жінок до свого соціального становища намітилися після Великої Французької революції, програмові гасла котрої заклали підвалини для знецінення старих, а частково і майнових, привілеїв, тим самим сприяли утвердженню ідеї всезагальної рівності [14]. Її утвердження у суспільному світогляді стало ідейною підвалиною переосмислення соціального потенціалу жінки, не зумовлюючи при цьому зміни її соціального статусу чи помітних суспільно-політичних трансформацій у напрямку утвердження гендерного паритету.

Також, значний вплив на зміну соціального статусу жінки та активізацію жіночого руху мав процес капіталізації, який зумовив залучення жінки у сферу суспільного виробництва, поміж тим не забезпечивши її конкурентоспроможність на ринку праці. Необхідність врівноваження соціальної дисгармонії стала причиною активізації першої хвилі жіночого руху проти дискримінації жінки у правовому, політичному та економічному житті.

Започатковані у ряді європейських країн світоглядно-політичні трансформації, знайшли своє відображення на українських теренах, де однак жіночий рух першої хвилі не мав чітко визначеної специфіки. На противагу ліберально орієнтованим вимогам жіночого руху країн Заходу, він ставив більш широку мету – подолання класової нерівності та соціальної несправедливості, що призвело не тільки до знецінення жіночого питання, а й сприяло постанню нових форм поневолення жінки у радянський період.

Головною світоглядною передумовою для актуалізації проблеми гендерної рівності стало переосмислення соціального потенціалу світського гуманізму після Другої світової війни та визнання свободи та рівності головними соціальними пріоритетами. Ці вимоги були закріплені міжнародним правом [15, 16], проте не одразу отримали своє практичне впровадження, що й стало причиною постання другої хвилі фемінізму, прихильниці якої приділили чимало уваги осмисленню причин підпорядкованого становища жінки, заразом спрямувавши свої зусилля на подолання гендерної дискримінації.

Попри істотні інтелектуальні та суспільно-політичні здобутки фемінізму, його ідеї та соціальні програми не отримали безроздільної підтримки, що стало причиною пошуків нових соціальних стратегій забезпечення гендерної рівності у суспільстві, одним з варіантів якої може стати гендерний паритет. Його досягнення можливе завдяки частковому переосмисленню наявних суспільних ідеалів та не потребує радикальної зміни світоглядних уявлень чи введення нових трансцендентних сутностей.

Щодо витоків ідеї гендерного паритету, то вони цілком сягають своїм корінням християнського світогляду, де поряд з цілим рядом дискримінаційних патріархальних положень були намічені тенденції до визнання жінки рівноцінним соціальним суб'єктом, який реалізує свій природний потенціал на рівні родини. Попри те, що подібне світоглядне уявлення було цілком суголосне патріархальним ідеалам, його дискримінаційний характер нівелювався культом Марії католиків, та партнерськими стосунками у протестантських родинах.

Усвідомлення потреби подолання нерівності у суспільстві, котре відбулося, що особливо актуально в сучасних українських реаліях, тільки після Другої світової війни, як зазначили вище та супроводжувалося появою цілого ряду міжнародних нормативно-правових документів спрямованих на подолання усіх форм дискримінації. Їх поява стала вагомим кроком для забезпечення гендерної рівності у тому числі й шляхом фемініциду, програма якого суперечила ідеалам та цінностям багатьох народів, у тому числі й українського.

Однією з цікавих спроб подолання гендерної нерівності, в основі якої лежав картезіанський дуалізм, стала концепція «всеєдності» В. Соловйова, котра давала можливість реабілітувати знецінену християнством чуттєвість та показати засадничу роль любові у тому числі й плотської у процесі духовного вдосконалення людини. Цікаво, що реалізація подібного завдання

супроводжувалася подоланням протиріччя між чоловічим і жіночим, а з ними й людської та гріховної в основі своїй природи [17].

Попри плідність і перспективність усіх розроблених в інтелектуальному дискурсі програм реалізації гендерного паритету, вони можуть мати успіх тільки за умови максимального зниження екзистенційного тиску завдяки зростанню рівня загального добробуту у суспільстві. Це сприятиме знеціненню цінностей виживання та зростанню суспільної уваги до цінностей самовираження з одного боку, а з іншого, процесу реалізації гендерного паритету сприяють сучасні воєнні умови життя України, коли самовираження особистості все частіше не обумовлюється статтю.

Підводячи підсумки, зазначимо наступне, що одним з гальмівних чинників на шляху утвердження гендерної рівності та паритетних відносин є мова, котра формувалася історично поглинаючи та відображаючи різноманітні світоглядні уявлення, в тому числі й патріархально забарвленні, що цілком і повністю відображено у родах слів. Вони є одним з важливих механізмів несвідомої трансляції сформованих на ранніх стадіях соціального розвитку гендерних стереотипів, згідно з якими жіночі якості вважаються деструктивними і мало придатними для ефективної соціальної взаємодії та особистісного розвитку. Відмітимо, що сучасна реабілітація соціального потенціалу жінки здійснюється у тому числі й завдяки використанню цілого ряду фемінітивів.

Також звернемо увагу на те, що на противагу російській інтелектуальній традиції, де ідея андрогінії є вищим проявом духовного самовдосконалення, західноєвропейська наукова традиція позиціонує її як головну умову подолання самотності, досягнення соціальної респектабельності.

В сучасних українських реаліях універсалізація гендерних ролей шляхом формування андрогінного типу особистості може сприяти утвердженню гендерного паритету у суспільстві, разом розмиваючи підвалини нуклеарної сім'ї, що зумовило пошук альтернативних шляхів забезпечення гендерного паритету, одним з яких може стати контрактно-договірна система гендерної взаємодії, котра допомагає усунути несправедливість, зумовлену соціально-економічними, політичними, культурними чи іншими чинниками, навіть у випадках коли особистісні пріоритети суперечать панівним суспільним нормам, зумовлюючи відмову від реалізації особистісних ідеалів та потреб.

Пам'ятаємо, що простір для реалізації соціального потенціалу жіноцтва з'явився тільки у часи Другої світової війни через нестачу трудових ресурсів, що призвело до різкого зростання соціально-економічного статусу жінки та демократизації гендерно детермінованої рольової поведінки – що є на часі сьогодні в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bem S. Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*. 1981. V. 88. P. 354–364.
2. Келли Г. Основы современной сексологии. СПб. : Питер, 2000. 896 с. С. 186–188.
3. Кон И. Мужчина в меняющемся мире. 2007. URL: http://www.e-reading.club/chapter.php/104262/2/Kon_-_Muzhchina_v_menyayushchemsya_mire.html (дата звернення: 17.02.2022).
4. Storozhuk S., Goian I. Greek «Φυζιζ» as the basis of gender stereotypes. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2016. Vol. 10. Pp. 78–89.
5. Аристотель О возникновении животных. Кн. 2. URL: <http://simposium.ru/ru/node/978> (дата звернення: 17.10.2017).
6. Аристотель. Політика. Київ : Основи, 2000. 239 с. С. 73.
7. Платон. Держава Київ : Основи, 2000. 355 с. С. 145, 133.
8. Августин Св. Сповідь / пер. з латини. Київ : Основи, 1996. 319 с.
9. Аквинский, Фома. Сумма Теологии. Том 5. Вторая часть второй части. Вопросы 1–46. Билингва латинско-русский / пер. с лат. ; по ред. Н. Лобковица, А. В. Апполонова. М. : Красанд, 2015. 560 с. С. 3.

10. Браун П. Тіло і суспільство. Чоловіки, жінки і сексуальне зречення в ранньому християнстві. Пер. з англ. В. Т. Тимофійчука. Київ : Мегатайп, 2003. 520 с.
11. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії Проблема людини та її меж: Навчальний посібник / Під ред. Н. Хамітова. (2-є вид. перероб. та доп.) Київ : КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. 296 с.
12. Вейнингер О. Пол и характер. Принципиальное исследование. М. : Академический Проект, 2012. 392 с.
13. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности. Київ : Здоровья, 1990. 144 с.
14. Гуж де О. Декларация прав женщины и гражданки. URL: http://read.newlibrary.ru/read/olimpija_de_guzh/deklaracija_prav_zhenshiny_i_grazhdanki.html (дата звернення: 11.02.2021).
15. Всеобщая декларация прав человека. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 17.10.2021).
16. Статут Ради Європи (Лондон, 5 травня 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001 (дата звернення: 11.10.2021).
17. Соловьев В. Смысл любви. URL: <https://iknigi.net/avtor-vladimir-solovev/105591-smysl-lyubvi-vladimir-solovev/read/page-1.html> (дата звернення: 2022.02.17).

REFERENCES

1. Bem, S. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, vol. 88, pp. 354–364.
2. Kelly, H. (2000). *Osnovy sovremennoi seksolohii [Fundamentals of modern sexology]*. SPb. : Pyter, pp. 186–188.
3. Kon, Y. (2022, February 17). *Muzhchina v meniaiushchemsia mire [A man in a changing world]*. URL: http://www.e-reading.club/chapter.php/104262/2/Kon_-_Muzhchina_v_menyayushchemsia_mire.html.
4. Storozhuk, S., Goian, I. (2016). Greek “Φυζιζ” as the basis of gender stereotypes. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, vol. 10, Rp. 78–89, pp.79–80.
5. Arystotel. (2017, October 17). *O vznikhovenii zhivotnykh [About the origin of animals]*. Book 2. URL: <http://simposium.ru/ru/node/978>
6. Aristotel. (2000). *Polityka [Politics]*. Kyiv : Osnovy, pp. 73.
7. Platon. (2000). *Derzhava [Republic]*. Kyiv : Osnovy, pp. 133–145.
8. Avhustyn Saint. (1996). *Spovid [Confession]*. Kyiv : Osnovy.
9. Akvynskyi, Foma. (2015). *Summa Teolohii [Sum of theology]*, vol. 5, 2nd part of 2nd part, questions 1-46. *Bilinhva latinsko-russkii*. Editors N. Lobkovitsa, A.V. Appolonova. M. : Krasand, pp. 3.
10. Braun, P. (2003). *Tilo i suspilstvo. Choloviky, zhinky i seksualne zrechennia v rannomu khrystianstvi [Body and society. Men, women, and sexual renunciation in early Christianity]*. Translate from English V. T. Tymofiichuka. Kyiv : Mehataip, 520 p.
11. Khamitov, N., Harmash, L., Krylova, S. (2006). *Istoriia filosofii Problema liudyny ta yii mezh: Navchalnyi posibnyk [History of philosophy. The problem of Man and his limits. Training manual]*. Editor N. Khamitov. (2nd edition redesigned and expanded) Kyiv : KNT, Tsentr navchalnoi literatury.
12. Veinyner, O. (2012). *Pol i kharakter. Printsipialnoe issledovanie [Gender and character. A fundamental study]*. M. : Akademycheskii Proekt.
13. Freid, Z. (1990). *Ocherki po psikholohii seksualnosti [Essays on the psychology of sexuality]*. Kyiv : Zdorovia.
14. Huzh de, O. (2021, February 11) *Deklaratsiia prav zhenshchiny i hrazhdanki [declaration of the rights of women and citizens]*. URL: http://read.newlibrary.ru/read/olimpija_de_guzh/deklaracija_prav_zhenshiny_i_grazhdanki.html
15. *Vseobshchaia deklaratsiia prav cheloveka [Universal Declaration of Human Rights]*. (2021, October 17). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
16. *Statut Rady Yevropy [Charter of the Council of Europe]* (London, 1949, May 5). (2021, October 11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001
17. Solovev, V. (2022, February 17). *Smisl liubvi [The meaning of love]*. URL: <https://iknigi.net/avtor-vladimir-solovev/105591-smysl-lyubvi-vladimir-solovev/read/page-1.html>

Ruban Olha Vyacheslavivna

Candidate of Philosophical Sciences, Teacher Methodologist
VSP “Sumy professional college
of the Sumy National Agrarian University”
s. Veretenivka, 1, Sumy, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5429-4233

GENDER-ROLE ISSUE IN MODERN UKRAINIAN REALITIES

Gender issues are the problem of human self-determination, and one of the aspects of the realization of the universal good in society. During the XX – beginning of the XXI century, Ukrainian society was subjected to serious cultural and ideological influences (the revolutionary events of the early XX century, the Soviet period, the post-Soviet period – the development of an independent state), which contributed to the ideological transformation in the gender sphere. Global trends regarding the issue of equal participation of women and men in all spheres of life, and military Ukrainian realities determine the relevance of the research topic.

The article reveals the ideological and socio-cultural foundations of gender-role manifestations in modern Ukrainian society and indicates the prospects for parity relations in the role sphere in the concrete historical dimension of the Ukrainian present. The paper uses the hermeneutical method for interpreting and reinterpreting texts and, taking into account the multidimensional nature of gender relations, the comparative method for studying the source worldview field and analyzing the situation in the gender sphere. Using the principle of consistency, when considering strategies and conflicts of formation and translation of gender roles, the socio-cultural method is used.

As a result, it is proved that the universalization of gender behavior is a new requirement of the time, a necessary condition for the universalization of gender roles, which positively affects the harmonization of human existence and the formation of a society of equal opportunities (gender – sensitive). It has been revealed that recently, consciously or not, people are increasingly acting on the basis of parity ideas.

Key words: *worldview, patriarchal worldview, feminism, parity relations, gender role.*